

ÖRSI Julianna

Táji közösségek vitalitásának jelzői az endogám és exogám házasságok

Absztrakt

A történelem folyamán a magyar nép más népcsoportokat is befogadott, vagy velük szomszédságban élt. Az asszimilálódást jelzik a közös házasságok. A különböző jogállású közösségek egységének megőrzését mindenkor a törvények biztosították. Az emberek mindennapi életének keretei megszabásáról az állam mellett az egyházak is gondoskodtak. Mindezek befolyásolták a történeti-néprajzi csoportok kialakulását és működését. Az évszázadok folyamán ezen közösségek ereje – külső és belső hatások következtében – hol erősödött, hol gyengült. Így népességük egysége is bomlott, máskor a sajátos társadalmi helyzetük megerősítésre, a kulturális, társadalmi egységük megőrzésére bezárkózási, elkülönülési folyamat erősödött fel. Például előbb a tatár, majd később török elleni harc a középkori falvak nagy részét az Alföldön elpusztította. A népesség pótlására a betelepítés és a betelepülés nyitottabbá és színesebbé tette a vidék népességét.

A közösségek vitalitása kifejeződik a házassági kapcsolatokban, illetve a felekezeti sokszínűségben is. A 18. századi viszonylagos nyitottság után a 19. században egy bezárkózási folyamat zajlott le, amit a 20. században ellenkező irány követett. A külső hatások felerősödését a 19. századi felvilágosodás, majd a 19. századi nemzet-egységesülés mutat. A 20. században pedig az új eszmék megjelenése, terjedése, a világháborúk és a rendszerváltások ugyancsak befolyásolták az emberek szemléletét, magatartását, így a szokásokat is. A történeti-néprajzi, nemzetiségi csoportok gyengültek, amihez a közigazgatási beosztások is hozzájárultak. A felekezeti egyes házasságok, sőt az ateista szemlélet elismertetése is teret nyert. Ehhez hozzájárult az állami házasságkötés elismerése, az egyház jelentőségének csökkenése.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a 20–21. század fordulóján egyre erősödő migrációt és a globalizálódást. Ennek társadalmi lenyomata a házassági kapcsolatokban tetten érhető.

1. Bevezető

Alapaxiómaként meghatározható, hogy az ember társas lény. Ezt értelmezzük úgy, hogy közösségben él, sőt, hogy párt választ magának, és családot alapít. A társadalomvizsgálatok középpontjában az egyén és a közösségek alakulásának, működésének a bemutatása szerepel. Több tudományág vizsgálja az egyént, annak kapcsolatait és a vérségi, lokális és társadalmi közösségeket is. A témának nagy szakirodalma, jeles kutatói vannak. Vannak olyan publikációk, amelyek csak egy adott korszakot, egy konkrét közösséget mutatnak be, de vannak olyan írások is, amelyek általánosítva történelmi időben és térben, a folyamatot mutatják be. A konkrét vizsgálataimra építve ez utóbbit igyekszem felvázolni.

2. A lokális és vérségi közösségek típusai, meghatározó jegyei

Elsősorban a Kárpát-medencében élő magyarság népesedéstörténetéhez kívánok hozzájárulni annak bemutatásával, hogy hogyan segítik elő a házassági szokások – azon belül a párválasztás – a lokális közösségek működését, kapcsolathálójának kiépítését, a kulturális arculat megőrzését, fejlődését; vagy ellenkezőleg, annak gyengítését, az asszimilációt, a jellemző vonások eltűnését, a globalizálódást. Az alapvető források az anyakönyvek, de ezen kívül mindenféle társadalomtörténeti dokumentumok, statisztikák, felmérések, tárgyak, fényképek, családtörténetek, interjúk, megfigyelések. A téma kutatására eddig öt évtizedet fordítottam. Az eredmények önálló kötetekben, tanulmányokban jelentek meg és számos előadásban került sor ismertetésükre.¹ A tanulmány a párválasztás és a házasságok lokális közösségekre gyakorolt hatását vizsgálja.

3. Táji, néprajzi, földrajzi nemzetiségi csoportok

Valószínűleg általánosan ismert az az őstörténetünkhöz kapcsolódó Hunor és Magor monda, amelynek egyik motívuma a lányrablás. Ez a szokás évszázadokon keresztül fennmaradt a lakodalomhoz kapcsolódóan. A településrészek, vagy maga a falu, város férfi tagjai elkötötték az utat, hogy ki tudja vinni a menyasszonyt idegenbe (egy másik közösségbe). A másik motívum, hogy az esküvőről lovas kocsin hazatérő újpár csak előlről közelítheti meg a vőlegényesházat. Ez jelzi, hogy nőt sikerült az eredeti közösségből (a családból, a rokonságból, a faluból) elhozni és egy új közösségbe bevinni. Ezek a szokások az 1970-es években a Nagykunságon még elevenen éltek.

Lakodalmi menetek

Magyarkanizsa – 2001

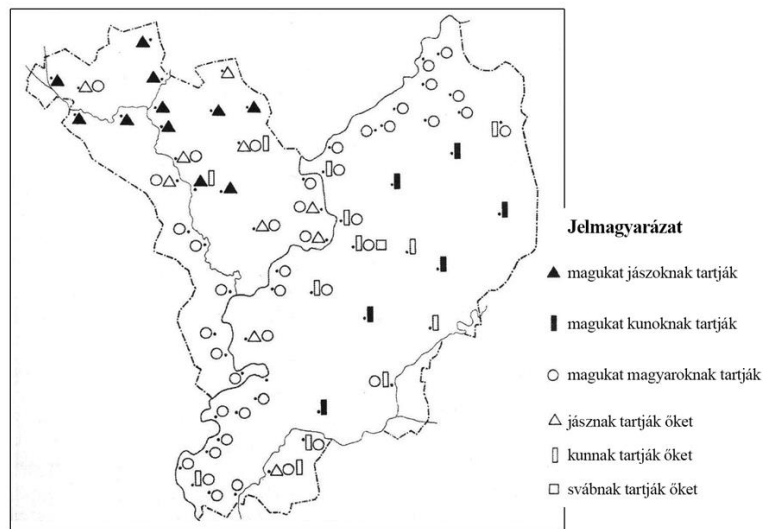
Pácin – 2016

¹ Bibliográfiámat két könyvben tettem közzé: Elek György – Márki Gábor szerk. (2015); S. Kovács Ilona szerk. (2020). A konkrét téma első és utolsó összefoglalást lásd: Örsi Julianna (1983); Örsi Julianna (2015).

A közösségek önmeghatározását, illetve más közösségek elhatárolódását ugyancsak jól mutatják a történeti és néprajzi csoportok leírása a 19–20. századi szakirodalomban és monográfiákban. Ez elfogadott szakmai vélemény is. Az 1970-es években Gondolat Kiadónál megjelentetett néprajzi kismonográfiák és a legutóbbi nagy összefoglaló néprajzi könyvek is ez alapján mutatják be a magyarországi, sőt a kárpát-medencei magyar néprajzi csoportokat is. Ezek közül kiemelhető Borsos Balázs, Kósa László, Paládi-Kovács Attila könyve.

A mindennapi életben is uralkodó a közösségek önmeghatározásának a szemlélete, amely két példával alátámasztható a **Jászkunság** területéről:

1. A Szolnok megyei Néprajzi Atlasz gyűjtésének egyik kérdőpontja volt az 1970-es évek terepmunkája során: „Milyen csoporthoz tartozónak érzik magukat a településen élők, illetve a mások hogyan határozzák meg őket.” A 121. kérdésre adott válasz alapján készített térkép jól mutatja, hogy a megyében jól elkülönülnek a jászok és a kunok csoportja.

Történeti-etnikai tudat térképe a 20. század utolsó negyedében Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében

Én kun vagyok!

2. Az 1990-ben lezajlott rendszerváltás után még nagyobb hangsúlyt kapott a jász és a kun tudatot vallók közössége. Ez megjelent a megye átnevezésében, a három nagy egység (jász, kiskun, nagykun) megerősítésében, amit mutatnak a rendezvények, az alulról jövő kezdeményezések.

Közigazgatási egységek Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyében

Az önálló informális kapitányrendszer működtetése, kiadványok megjelentetése, a redempció történelmi jászkun nap beiktatása a hivatalos magyar nemzeti ünnepek közé. A civil szervezetek létrehozása és működtetése, díjak adományozása (Nagykunságért-díj, Jászságért-díj stb.) napjainkban is. A lokális tudat megerősítésének szerepét a 21. század elején jól láthatjuk a magyar nemzeti kultúra és a magyar nép szülőföldhöz ragaszkodásban. Ez példamutató erejű más közösségek számára is.

Redempciós ünnep – Kiskunhalas, 1995

Nagykun kapitányavatás – Kisújszállás, 2000

Kun emlékhelyek, emlékművek – Karcag, Túrkeve

Természetesen más közösségek elkülönülését is lehet részletesen jellemezni, de a tanulmányban csak a főbb társadalmi különbségek megnyilvánulásai kerülnek bemutatásra.

Magyarország ezeréves történelmi múltjából jól ismert, hogy a lakosság az évszázadok során időnként megfogyatkozott, más népcsoportok betelepültek, külön közösséget létrehozva, zárványként megmaradva vagy asszimilálódva egységesültek. Egy-egy nemzetiségi csoport (szlovák, horvát, német) tájnyelvét és magukkal hozott kulturális szokásaikat szinte a mai napig megtartották. Ezek ugyancsak hasonlóan jellemezhetők, mint a fentebb bemutatott Jászkunság népe.

4. Társadalmi csoportok

Másik nagy **társadalmi csoportot** a jogi helyzet alakította ki a középkorban. Itt elsősorban a nemesi kiváltságok érvényre juttatásáról van szó. Ezek a kiváltságok vonatkoztak személyekre vagy közösségekre. A személyek nemesi kiváltságát az utódok örökölték. Az említett jászkun kiváltság azokra vonatkozott, akik a terület megvásárlásában vettek részt (**Neoacquistica Commissio**). Ennek feltétele az anyagi hozzájáruláson kívül a területen lakáshoz kötött volt. A királyi városokban és más kiváltságot szerzett településeken a *lakosi jog* (a beköltözés és a kiváltság jogainak használata) megszerzésének feltétele volt a honosítási díj megfizetése. A 19. század közepén például Szeged esetében számtalan honfi kérte a beköltözést ezen az úton.²

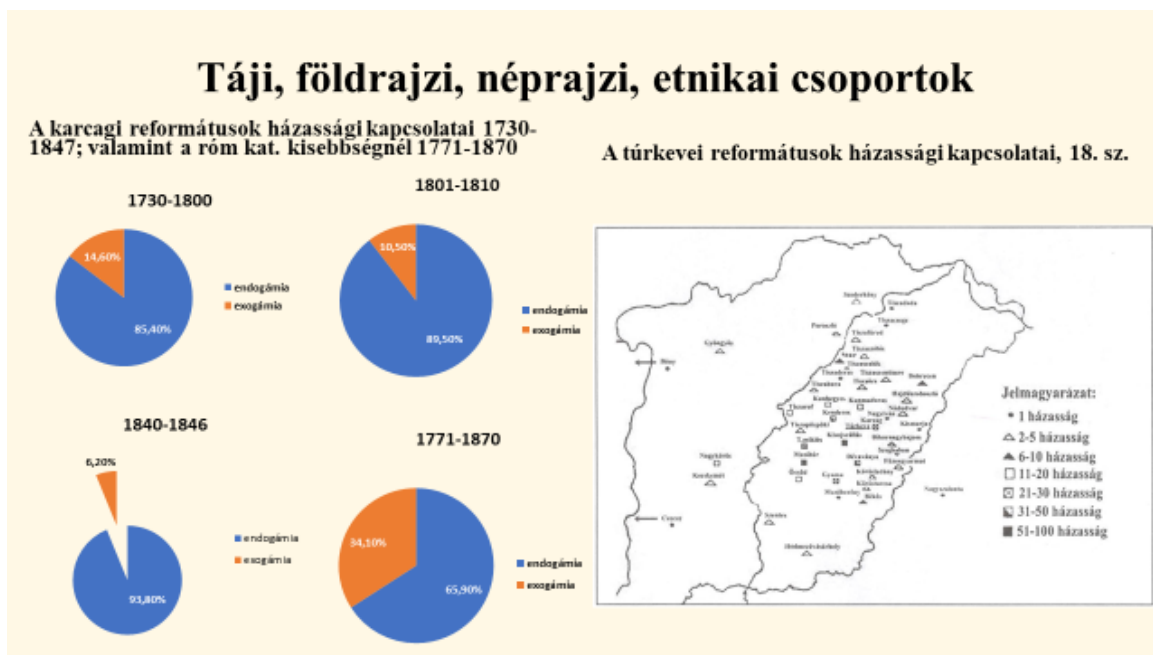
Kialakultak nemesi közösségek, uradalomok, jobbágytelepülések. Társadalmi helyzetük a mindennapi életükre is rányomta a bélyegét. A hasonló települések (azonos főúri birtokon belül) ugyancsak közösséget jelentettek. Az uradalom különböző egységeiben lakó, szolgáló népek között gyakori volt a házasságkötés.³ Ez a házasságnál a párválasztásban is megnyilvánult.

A családok helye a lokális társadalomban tehát meghatározó. Erre a bemutatott főúri házassági gyakorlatok, valamint más családfakutatások is például szolgálnak. Természetesen a párválasztásnál a történelmi időkben nem a fiatalok közötti foglalkozás/rang számított, hanem az összeházasodás a két család társadalmi helyzetére vonatkozott. A lányok nagy többsége ugyanis nem rendelkezett önálló keresettel, nem volt munkahelye. A család tagja volt férjhezmenetelig. A nők társadalmi állapotát férjhezmenetük után a férjük helye határozta meg. Ennek megváltozása a II. világháború után a nők munkába állásával történt.

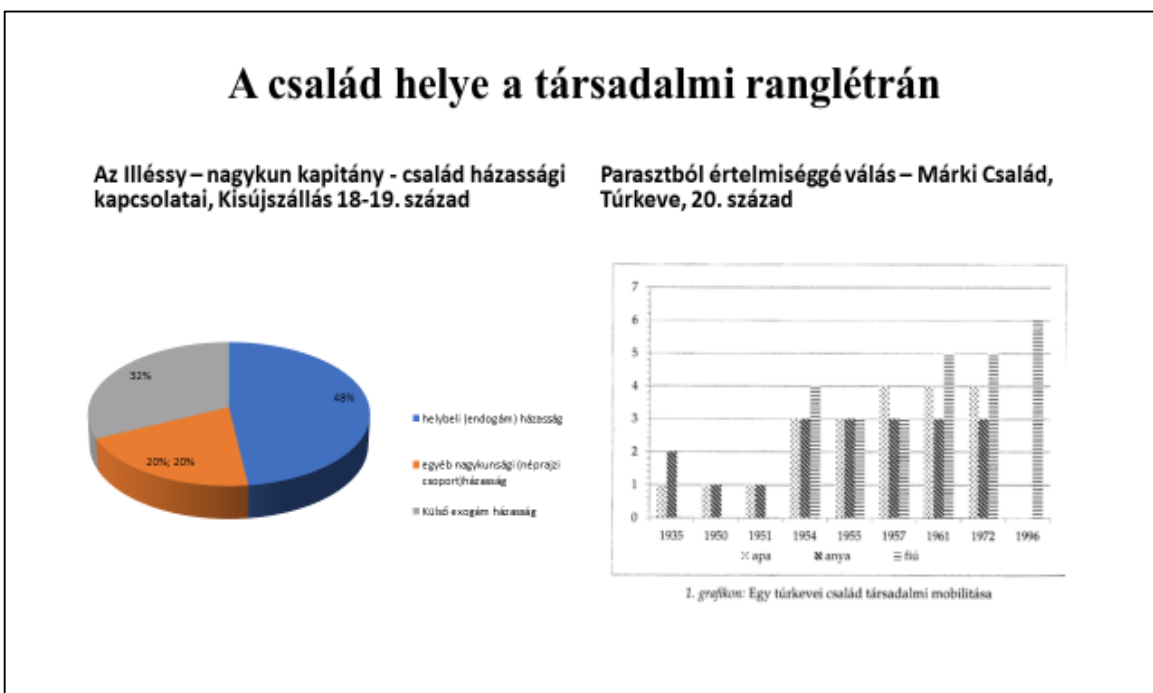
A *házassági társadalmi közösségek* terminológiával illetjük azokat a szomszédos településeket, amelyekkel nagyságrenddel is gyakoribb a közös házasság (3-4 települést számíthatunk ide). Kialakulását egyrészt meghatározta a földrajzi közelség, másrészt az azonos jogállapot.

² Lásd Örsi Julianna (2016)!

³ Ez tapasztalható volt például a Mozsgói uradalomban. Így alakultak ki a házassági körzetek az uradalmon belül. A cselédek házassági gyakorlata látszólag nyitottá tett egy-egy települést, ugyanakkor más szempontból mégis egységes körzetnek tekinthetjük a házassági társadalmi közösségeket.

Amennyiben egy etnikum házassági gyakorlatát vizsgáljuk, endogámnak tekinthetjük az azonos csoporton belül előforduló házasságokat. Ezt az *etnikai endogámiának* is nevezhetjük. Az Illéssy család házassági gyakorlata jelzi a legmagasabb tisztségben álló nagykun kapitányi család párválasztási szempontjait, akik a Nagykunszágon belülről, vagy nemesi családból kerestek párt maguknak.

5. A rokonházasságok

A vérrokonok közötti házasságot bizonyos fokig tiltják az állami és a felekezeti törvények is. Emögött a vérfertőzés megakadályozása áll. A tiltás a különböző időszakban hol szigorúbb, hol kevésbé erélyes volt. Minden esetben engedélyhez kötötték. Nemeskéri János Ivád községből írta le a rokonházasodás gyakorlatát. Én magam is kimutattam az arányát az egyik palóc faluban. Nagy általánosságban kijelenthető, hogy nem volt olyan gyakori Magyarországon, mint ahogy azt a közvélemény tartja.

A polgári társadalom kialakulásának kezdetén a 19. század közepén a feudális jogrendszer helyébe újabb szabályok léptek, de ez csak lassan szivárgott be a mindennapi szokásokba. Mivel a középkorban az ország lakosságának legnagyobb hányadát a mezőgazdaságból élők adták, így csak később, a 19–20. században nőtt meg azoknak a száma, akik más foglalkozást űztek.

A *szocialista korszakban* a hivatalos állampolitika ugyan igyekezett eltüntetni a társadalmi különbségeket, de ez csak részben sikerült. Az érzelemre épült párválasztás nem mindig hozott hosszantartó stabil együttélést. Ha jobban megvizsgáljuk a családok házasodási gyakorlatát ma is megtaláljuk a magatartást befolyásoló szemléletet (guba gubához, suba – subához).

6. Felekezeti közösségek

Ugyancsak csoportalakító tényező az **azonos felekezethez való tartozás**. A vallási nevelés a családban kezdődik, majd egyre erősödik az egyház, később az iskola szerepe is.

Az azonos korosztályba tartozók közösséggé szerveződése, szervezése kezdetektől jelen van a lokális társadalomban. Ez már Szent István törvényében is benne van: „Minden 10 falu építsen egy templomot.” A katolikus egyház megerősödésével, majd az újabb vallások megjelenésével, szervezeti kiépülésével helyi és táji közösségek vallási alapon is szerveződtek. A tridenti zsinat pedig a 16. század közepén megalkotta a házasságkötés jogi szabályait. Ezek betartása alapvetően meghatározta az esketési szertartást.

Annak levezetése, a szabályosság biztosítása a helyi lelkész, a pap feladata volt. Itt a közösséget a tanúk (násznagyok) képviselték. A lelkész kötelezettsége volt, hogy a leányt kiválasztó közösség érdekében megvizsgálja, hogy a házasulandó férfi megfelelő-e, hogy jó közösségbe viszi-e az új párját. (Ezek az igazoló levelek több évszázadra visszamenőleg megtalálhatók pl. a református parókiákon.) Az előbbi csoportban is, de itt is megfigyelhető, mióta a református egyház megengedi a nőknek, hogy lelkészként szolgáljanak és így házasságot is megáldjanak, azóta kialakultak a lelkészházasságok. Korábban ez úgy nyilvánult meg, hogy a fiatal lelkész ugyancsak lelkészcsaládból választott magának párt. Így alakultak ki a lelkészdinasztiák, amelyek több nemzedéken át vezették egy-egy gyülekezet életét. Túrkevéen és Karcagon például van olyan dinasztia, aki száz éven át biztosította a gyülekezet stabilitását.

Mostanában ez úgy alakul, hogy az újpár mindkét tagja lelkészként szolgál azonos gyülekezetben, de a feleség rendszerint másodszeremplőként működik közre. A gyülekezet élén a lelkészváltás következtében bekerülnek a mindennapi szokásokba az új elemek, de ennek elfogadtatása nem megy mindig könnyen.

Annyi bizonyos, hogy vezetőserepet elsősorban a férfi kap, de a 20. században a nők jogainak érvényesítése itt is megjelenik. Napjainkban családon belül mindinkább a nő lesz a főszereplő. Különösen krízishelyzetben (munkanélküliség) sok férfi talaját veszti, aminek súlyos következményei lesznek, s azok mind az egyén, mind a család életére kihatnak. Felbomlik a család. A csonkacsaládok, az újránházasságok és a házasság nélküli együttélés instabilizálja a legkisebb közösség, a család működését.

7. Házassági kor – korcsoportok

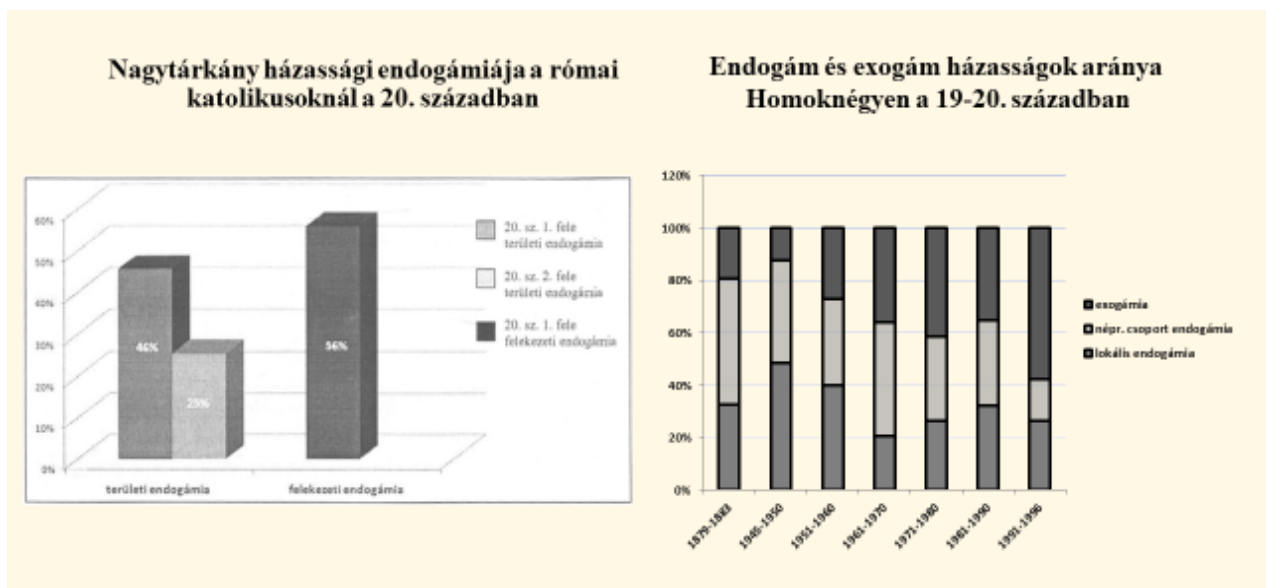
A **korcsoport** is szerepet játszik a párválasztásban és a különböző korcsoportban való szerepvállalásban. Ennek is vannak hivatalos szabályai, de a közösség is lehet megengedő vagy szigorú a renitensekkel kapcsolatban. A hivatalos szabályokat mindenkor igyekeztek betartatni és a nemi éréshez, az új közösség (családalapításhoz) alapjának biztosításához kötni a házassági kort. A házasságkötés egyúttal a felnőtté válás elfogadása is.

8. Összegzés

Az endogám és az exogám házasságok szerepe a közösségek stabilitásában, illetve megújulásában avagy az asszimilációban

Két évszázad anyagát számtalan település házassági gyakorlatát elemezve megállapítható, hogy a 16–17. század háborúskodásai nyomán elsősorban az Alföldön nagyon sok Árpád-kori falu elpusztult, így szükségessé vált a betelepülés engedélyezése, illetve szorgalmazása. Így a 18. század a településrendszer megújításával telt el. A felvilágosodás korszaka megújult szemlélettel stabil közösségeket hozott létre. Ehhez kb. 75%-os endogámia kell. Ez egyúttal a közösségek népességének állandósulását is jelentette. Az erős közösségek házassági szokásai a 19. század közepén 90%-os endogámiát (belső házasságot) mutattak. Majd a század második felében a társadalom elindult a kapitalizáció felé, a jogrendszer és a társadalmi körülmények változtak, így lassan befogadóbbá váltak a közösségek. Ugyanakkor a 19–20. század fordulóján elkezdődött a törzsek és az idegenek közötti különbség feloldódása. Ez a harc azonban itt-ott máig is tart.

A külső tényezők (individualizáció, háborúk, rendszerváltások) azonban a 20. században egyre jobban befolyásolták a hagyományos közösségeket, és azok normáinak a fennmaradását. A 20. század közepére már olyan hagyományos közösségek, mint a Nagykunság stabilitása is meggyengült. Az **endogámia** 40–50%-ra esett vissza. Így az **exogám házasságok** térnyerése figyelhető meg, amely már távolabbi lakóhelyeket is jelent. Ez egyúttal a család, a rokonság generációinak a szétválásával jár együtt, ami újabb társadalmi gondokat hoz. Mindez összefügg a gyermekek vállalásának alakulásával. Együttesen mindez pedig befolyással lehet a magyar nemzet megmaradására, jövőjére.

Területi és felekezeti endogámia

Képek, illusztrációk

A táblázatokat, térképeket és a fotókat a szerző maga készítette.

Irodalom

- Bellon Tibor–Örsi Julianna, szerk. (1996). *A Jászkunság összefogása – Tanulmányok a Jászkunság történetéből*. Karcag Város Önkormányzata, Karcag.
- Borsos Balázs (2011). *A magyar népi kultúra regionális struktúrája*. A Magyar Néprajzi Atlasz számítógépes feldolgozása fényében. MTA Néprajzi Kutatóintézete I–II. Budapest.
- Csalog Zsolt (2001). *Etnikai csoportok* (121. kérdéscsoport). In: Szabó László – Gulyás Éva – Csalog Zsolt szerk.: *Szolnok (Jász-Nagykun-Szolnok) Megye Néprajzi Atlasza* II.1. (Kommentárkötet 162–163.; Falucsúfolók. 122. kérdéscsoport kommentátorkötet 164–170.; Térképek: II.2. 137–138.) Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szolnok.
- Elek György – Márki Gábor, szerk. (2015). *Örsi Julianna bibliográfiái 1970–2015*. In: *Kötődés. Örsi Julianna munkássága*. 237–341. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Egyesület, Túrkeve.
- S. Kovács Ilona (2020), *Örsi Julianna bibliográfiája*. In: *Kihívások és válaszok a népi kultúrában. Örsi Julianna válogatott írásai 2015–2020*. Magánkiadás, Túrkeve.
- Kósa László (1998). *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920)*. Jelenlévő múlt – Planétás, Budapest.
- Örsi Julianna (1983). *Exogámia és endogámia Magyarországon a XVIII–XX. században*. In: *Demográfia* 1983. 4. 573–597. Budapest.
- Örsi Julianna (2015). *Parasztvilág. A vidéki társadalom kapcsolatrendszere*. Túrkevei Kulturális Egyesület, Túrkeve.

- Örsi Julianna (2015). *A vallásilag vegyes házasságok kialakulásának folyamata és jellemzői*. In: *Ethnographia* 126. évf. 3. 351–372. Budapest.
- Örsi Julianna (2016). *Adatok Szeged XVIII-XIX. századi társadalmi összetételének megrajzolásához*. In: *Tisicum*, XXV. évf. 391–395. Damjanich János Múzeum, Szolnok.
- Paládi-Kovács Attila, főszerkesztő (Flórián Mária szerk.) (2011). *Táj – Nép – Történelem. Magyar Néprajz nyolc kötetben*. I.1. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szakál Aurél szerk. (1995). *Jászkun Redemptio – Emlékkönyv a jászkun redemptio 250. évfordulójára*. Kiskunhalas Város Önkormányzata, Thorma János Múzeum, Városi Polgári Kör, Kiskunhalas.